

Európai level

Bécsi levelek

(1989 szeptember: Donauland)

Ha úgy kora délelőtt kinyitom bécsi lakásunk ajtaját, jó esély van arra, hogy a kilincsen már ott lóg egy csinos kis nyilonszatyor, az aznapra esedékes reklámokkal. Ezek persze csak amolyan „mezei” hirdetések, melyeket arab és török vendégmunkások osztanak szét, a bécsi polgárok jó része pedig zacskóstól hajítja a szeméjbe őket. Érdekesebbek azok a reklámok, amelyeket a postás helyez el a levélszekrényben. Persze ezek jó része is egyszerűen az An einer Haushalt címet viseli, némelyik azonban valóban névre szól. Sze-mély szerint nekem, pontos címezéssel; az első ilyen küldemények után jöttem rá arra, hogy miért kötelező Bécsben is a bejelentkezés. De most nem erről szeretnék mesélni, hanem arról a csinos, közepes nagyságú borítékról, amelyet a Donauland nevű, könyv- és hanglezkereskedő bolthálózatától kaptam. A küldemény már első pillantásra megnyerőnek tűnt, mivel ablakán egy jól ismert Euro-cheque mosolygott kifelé, az én nevemre kitöltve, 250 schillingről. Mit mondjak, mindjárt kibontottam. Kiderült persze, hogy a 250 schilling nem készpénzben jár nekem, hanem ebben az értékben tetszésem szerinti könyvet, hanglezet, kazettát stb. választhatok a mellékelt katalógusból. A megrendelőt kitöltve bele kell tennem az ugyancsak mellékelt bélyeges borítékba, s ha még fel is adom, akkor a postás pár nap múlva hozza a kért könyvet. Megtoldva egy továbbbi ajándékkönyv-meglepetéssel, valamint, ha egészen gyorsan cselekszem, egy ezüstözött fém könyvjelzővel is.

Mindez olyan szép, hogy nem is lehetett igaz. Nem is volt. Azaz lényegében minden stimmel, csak hogy a megrendelő kitöltése egyben belépési nyilatkozatot is jelent a Donauland-klubba. Aki belép, az minden negyedévben megkapja a Donauland 124 oldalas, színes katalógusát, az éppen érvényes választékkal, árenged-ményekkel, szabadidő ötletekkel és így tovább. A klubtag szinte kötele-

zi magát arra, hogy ebből az ajánlatból minden negyedévben legalább egyvalamit (mindegy, hogy milyen értékben) rendel. Ha a negyedév közepéig nem vásárol semmit, akkor kap egy udvarias levelet, ha ekkor sem rendel, akkor kérés nélkül elküldik neki a negyedév éppen aktuális bestsellerét. Amit persze kötelező kifizetnie. A Donauland ajánlata egyébként szélesebb érdeklődésre számot tartó regényekből, gyerekkönyvekből, jól ismert személyiségek életrajzaiból, mindennapi használatra szánt lexikonokból áll. Meg persze szakácskönyvekből. Mindezt itteni mércével mérve olcsón kínálja, teheti is, hiszen biztos vevőköre van (800 000 klubtag!), akik több millió könyvet vásárolnak évente, a nagy példányszám pedig csökkenti a kiadásokat. Ha valaki új klubtagot hoz, ajándékot kap, egyéves klubtagság után már húségajándék is jár.

Herceg János, a jugoszláviai magyar irodalom doyenje mesélt arról egyszer egy interjúban, hogy a két világháború közötti magyar irodalmat nem az írók csinálták, hanem a könyvügynökök, a Kohn meg a Grün, akik annak is könyvet adtak el, akinek esze ágában sem volt könyvet venni. A könyvügynökök azóta eléggé kimentek a divatból. A Donauland ajánlata azonban nem is hangzik rosszul. Azt hiszem, az ajándékcsekken meg is rendelem tőlük a Meyers Grosses Handlexikont. Igaz, rá kell még fizetnem 45 schillinget, de biztosan forgatják majd a gyerekek is, a kislányom úgymint mindig tele van kérdésekkel. A többit meg majd meglátjuk, a következő negyedév még elég messze van.

(1989. október: *A kimondhatatlan játéka*)

Szeptember közepén Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötetéről igyekeztem szavakba foglalni a gondolataimat, s ha ez nem köt le annyira, bizonyosan már előbb is felfigyeltem volna a hírre: a századforduló filozófusáról, Ludwig Wittgensteinről kiállítás nyílt a Naschmarkt mellett, a Wiener Secession épületében. Bizonyosan oda is mentem volna mindjárt, már csak azért is, mert éppen Mészöly kötetének olvasása során találtam magam szembe megint egyszer Wittgensteinnel, s indultam neki a városnak, hogy előkerítsem a *Tractatus logico-philosophicus*-t, melyet Mészöly többször is idéz kötetzáró novellájában. Wittgenstein újraolvasása nyomán került be aztán a következő néhány sor a kritikába: „Mészöly jól ismeri, *Levél a völgyből* című frásában emlegeti is Wittgensteint, akinek *Tractatus logico-philosophicus* című munkája a követ-

kező mondattal zárul: „Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen. Saját munkássága azonban értelmezhető úgy is, mint látens vita ezzel a wittgensteini állásponttal: a művészetnek éppen ott kell elkezdenie a maga küzdelmét, ahol a filozófia kénytelen feladni a sajátját.” Tegnap aztán, amikor végre eljutottam a Secessionba, eléggé meglepett Joseph Kosuth, a Concept Art egyik leghíresebb amerikai mestere. Menthogy a Wittgenstein-kiállítás egyáltalán nem olyan, amilyeneket az irodalomtörténeti múzeumok tárlóiban látni szoktunk. Pontosabban van olyan része is, a Secession kisebb szobáiban, a pincében meg az emeleten. Aki végigjárja ezeket a termeket, megismerkedhet Wittgenstein életével, láthat családi fotókat, árnyképeket, könyveket, néhány festményt a századfordulós Bécsről, valamint Wittgenstein saját kezűleg készített ágycsészéjét, amiről mindjárt az is eszébe juthat, hogy a nagy filozófus aligha lehetett magas növésű ember..., vagy pedig szeretett összetekekedve aludni. Majd jön a nagyterem, Kosuth és a meglepetés. Meglepő már maga a terem is, különösen annak, aki korábban is járt benne: a magas oldalfalak egyharmad-kétharmad osztásban szürkére és ezüstszínűre festve, a tér egybefüggő, nem osztják részekre a paravánok, s a szürkés háttérből szinte előugranak a ráaggatott-eléhelyezett műalkotások színei. Méghozzá nem is akármilyen műalkotásoké. Egy nagy kampón lóg Marcel Duchamp hókotró lapátja, aztán René Magritte, Claes Oldenburg képei, Guillaume Bijl stilizált madárfészke három húsvéti tojással, fotók, tükrök, fazekak és medicinlabdák, meg még sokféle ez-az, a 20. századi (jórészt mai) képzőművészet terméséből. S ezek a műalkotások itt-ott takarják is azokat a nagy fekete nyomtatott betűket, amelyekkel Kosuth a *Tractatus*-ból vett Wittgenstein-idézeteket írta a falra; az idézetek mind a beszéd, a nyelv, a megnevezhetőség korlátairól szólnak, arról, hogy a megnevezhetőn túl van valami megnevezhetetlen misztikus, s persze ott áll a falon a mű zárómondata is: amiről az ember nem tud beszélni, arról hallgatnia kell. A fekete betűk részei a szürkés-ezüstös háttérnek, a műalkotások viszont kiugranak ebből. A concept-művész Kosuth azt a gondolatot érzékelteti Wittgenstein születésének századik évfordulóján, hogy a művészet igenis képes beszélni mindarról, amelyről a filozófusnak hallgatnia kell, mert róla csak hallgatni képes.

(1989. november: Öreg Kovácsműhely)

A Kärtnerstrasse-t, végén a Stephansdommal, valószínűleg mindenki ismeri, aki járt már Bécsben. S bizonyára sokan jártak már a Stephansdom mögötti városrészben is. Keskeny, girbegurba utcák, öreg házak, drága éttermek, apró vendéglők, és plakátokkal teleagatott falú diákkocsmák vegyesen; itt-ott egy kicsit (egészen picit) a párizsi Quartier latin hangulata. Tegnap este megint végiglohoztam ezeken az utcákon. Loholtam valóban, mert az Alte Schmiede programján ott áll a szigorú figyelmeztetés: „Kein Einlass während der Veranstaltungen!”, azaz a rendezvények alatt nincsen bebocsátás. Ezt persze nem kell egészen komolyan venni, de egy olyan helyről, amilyen ez az Öreg Kovácsműhely, mégsem késik el szívesen az ember. Mert az Alte Schmiede Öreg Kovácsműhelyt jelent, s ha valaki a nagy üvegablakokon lenéz a régi ház pincéjébe, valóban láthatja az egykori szerszámokat. A műhely fölött-mellett pedig, egy nagy vasajtó mögött, ott a Literarisches Quartier, Bécs legmodernebb, legélénkebb irodalmi és művészeti szalója. Szabálytalan alakú, nem túl nagyméretű terem, a falak mellett körbefutó széles fapadokkal, középen székekkel; ha a padok tetején is ülnek, meg állnak is néhányan (mint tegnap este) akkor befér úgy 100-120 ember. Aki eljár ide, az egy-két év után elég megbízható áttekintéssel rendelkezhet arról, hogy milyen is a mai osztrák irodalom, a modern osztrák zene- és filmművészet. S megtudhat persze sok mindent a nagyvilág művészetéről is, mert az Alte Schmiede egyáltalán nem zárkózik be az országhatár mögé.

Tegnap este két költő és két prózaíró olvasott fel itt nemrég megjelent köteteiből. Az, hogy az osztrák állampolgár, ám szlovén nemzetiségű, szlovénul író Florjan Lipus mindenféle kommentár nélkül szerepelt egy esten a másik három, német anyanyelvű osztrák íróval, legfőljebb a Lajtán inneni (azaz Bécsből nézve: túli) füleknek volt meglepő. Az ő, egyébként szép, elégikus hangú regényrészleténél (s a két költő verseinél) azonban rám jobban hatott a másik prózaíró, az 1961-ben született Norbert Gstrein felolvasása. Első munkája, egy kisregényi elbeszélés, tavaly jelent meg a Suhrkamp kiadónál; második könyve, egy kötetnyi novella, ez évben ugyanott. S e második könyv igazi siker lett. Első kiadása olyannyira elfogyott, hogy a tegnapi estre is csak mutatóba maradt belőle egy példány; második kiadása hamarosan a könyvesboltokba kerül. Gstrein szó-

vegeinek hihetetlenül erős az atmoszférája. Világa szomorú világ. Bukások és adósságok, szóltan tehetetlenség és hosszantartó lemondás: az emberi kapcsolatok mélyén rejtőző hazugságok. S mindez indulatok nélkül, inkább szomorú melankóliával. Első kötetének hátlapjára írt sorai írói ars poeticaként is olvashatók: „Nem volt mit mondani, nem, és amit maguk között suttoztak, annak csak hangzása volt, de jelentése semmi. Úgy ragadta meg őket, ahogyan azt magától elvárhatónak gondolta, és azért beszélt, valahányszor csak beszélt, mert úgy hitte, hogy ennek lenne ideje most.”

A tegnapi esti felolvasásokat hosszan tartó taps követte, majd mindenki elindult hazafelé. Beszélgetést kezdeményezni senkinek sem jutott eszébe. S ez megint csak egyedül a magamfajta lajtánin-neni-lajtántúlinak volt furcsa, aki megszokta, hogy a közönség nem csupán műveket, hanem megnyilatkozásokat is vár íróitól.

(1989. december: Bécs, az valami más)

Emlékszem, mennyire megdöbbsentem pár évvel ezelőtt, amikor Bécsben járva szemtanúja voltam annak, hogy egy jól öltözött idősebb hölgy a forgalmas belvárosi utcán, két parkoló autó között kakiltatta-pisiltette földszintes tacskját, majd egy papírzsebkendővel gondosan kitörölte a kutyuska fenekét. Valahányszor Bécsbe jövök azóta, s a város határában, az út mellett meglátom a nagy, kétnyelvű feliratot: Wien ist anders – Vienna is different – azaz: Bécs, az valami más – mindig ez a régi jelenet jut az eszembe. Az amerikai Susan Kordát és D. Leitnert persze nem a kutyákat kakiltató-pisiltető nénik-bácsik, hanem a Waldheim-botrány készítette arra, hogy *Vienna is different* címmel filmet készítsen Bécsről. A kutyusok azért elég sűrűn felbukkannak e most bemutatott film kockáin is. Meg a piros villamosok, a Ring, az öreg bácsi, amint botjára támaszkodva átcoszog a külvárosi utcán, öreg nénik, amint az utcasarkon állva, vagy egy kávéház szögletében brióst majszolva beszélgetnek, a Donaukanal partja és a Heldenplatz, kitűnően elkapott apró gesztusok, arcok, önérzetes butaságtól ragyogóak, vagy apró mosolyok és befelé forduló tekintetek... E filmben a látvány nem csupán illusztráció, hanem legalább olyan fontos, mint az, amit az interjúalanyok elmondanak. A beszélgetések a Waldheim-ügy kapcsán élővé lett kérdések körül forognak. Valóban áldozata volt-e Ausztria Hitlernek, vagy valódi lelkesedés állt az Anschluss mögött? Szembenéz-e a mai Ausztria ezzel a kérdéssel, mit gondolnak róla azok, akik átérték a

hajdani eseményeket, s mit az azóta felnőtt nemzedékek? Az öreg katona, aki a fényes bálteremben büszkén hordja a második világháborús kitüntetést, s szemmel láthatóan – a riporter jóvoltából – először találkozik azzal a kérdéssel, hogy ha az a háború rossz háború volt, akkor miért tűzi mégis mellére az érdemrendet. A tizenévesek, akik az utcasarkon állva unottan forgatják a szájukban a nyalókát, s láthatóan nem értik, hogy miért tesz föl nekik a csinos riporternő hülye kérdéseket. Waldheim választási kampányfőnöke, aki a riportot filmszerepként fogta fel, s háromszor indult neki annak, hogy elmondja, milyen dedikációval ajándékozta neki bekeretezett fényképét a köztársasági elnök, hálából a sikeres munkáért. S bizonygatja, az osztrákok áldozatok voltak, Waldheim pedig csak a kötelességét teljesítette, mint annyian mások. Az angolul kifogástalanul beszélő idős hölgy, aki pontosan megmutatja a bécsi utcán azt a helyet, ahol annak idején osztrákok inzultáltak egy pajeszos zsidót, míg az arra járó német katonák meg nem elégtelték a dolgot, s ki nem szabadították az öreget. Mert ilyen jelenetekhez ők akkor még nem voltak hozzászokva... Az osztrák televízió 35-40 év körüli riportere, aki arról beszél, hogy az ő nemzedéke számára az iskolában 1918-cal befejeződött a történelemoktatás. Korabeli híradórészlet arról, ahogyan óriási tömeg ünnepli a Bécsbe érkező Hitlert. Osztrák értelmiségi társaság 1989 tavaszán, a neves osztrák filmrendező félrészegen megkérdi: minek jöttek ide filmezni, neki eszébe se jutna, hogy az amerikaiak identitásproblémáiról készítsen filmet. Négyezres tömegtüntetés ugyanezekben a napokban, az Anschluss 50. évfordulóján, Waldheim lemondását követelve. Utcai viták részletei. Színházi bemutató és az egyetem előcsarnoka, meg egy kávéházbelső. Premier planban a jellegzetes bécsi tejeskávé készítése, amit itt francia szóval melange-nak hívnak, s tejszínhabbal fölösen megrakva, a zsúfolt kávéházban úszó sramlizenével együtt a füledt, magába zárkózó és önmagával szembenézni nem szerető Bécs jelképévé válik... Bécs, az valami más. Aki megnézi ezt a filmet, sok mindent megtudhat erről a másságról. Csak közben nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy végigüldögélni egy délutánt egy bécsi kávéházban, olvasgatni a lapokat és melange-ot kortyolgatni tejszínhabbal, az a jelentősebb örömök közé tartozik a világon.

(1990. január: Kockás papír és golyóstoll)

A január Bécsben is szürke és kedvetlen. A város lassan tér magához az ünnepek utáni, év eleji kábulatból. Elsőként mintha a kisebb kiállítótermek éledeznének: így tizedike táján sorra nyílnak az újabb tárlatok. Nem tudom, a nyugatnémet Michael Deistler rajzai és az obermüllnerstrassei pincegaléria véletlenül találtak-e egymásra, vagy szándékosság van-e a dologban, de az mindenesetre tény, hogy a nyugatnémet művész munkái számára el sem tudnék képzelni jobb hátteret az alagsori helyiségek vakolatlan téglafalainál. Deistler rajzainak ugyanis alapeleme a négyzetháló; következetesen egyforma méretű (70x50 cm nagyságú) képeinek többsége mintha iskolai matematikafüzetek felnagyított lapjaira készült volna. A csupasz téglafal hálózata pedig egységes, azonos jellegű hátteret biztosít e füzetlapok számára. Deistler ugyanúgy játszik hálója négyzeteinek betöltésével, mint az Op Art egyes művészei, rajzai mégsem az ő munkáikra, például Vasarely képeire emlékeztetnek, hanem inkább (mint egyik kritikusa megállapította) geometriai absztrakciókra, apró részletekből összeállított robot- és fantomképekre, digitális feliratokra. Ennek oka az, hogy Deistler vonalai sohasem kanyarognak, az ő hálója mindig szabályos négyzetekből áll, s így képei síkban maradnak, nem keltik a homorú-domború hullámzásának a képzetét. Pontosabban nem is síkban maradnak, hanem síkokban. Deistler ugyanis nemcsak a háló síkját, hanem a háló előtti és mögötti síkokat is használja. Képeiről mégis hiányzik a perspektíva; egymást részben fedő síkokkal dolgozik, akár a századelő szecessziós művészei; képeinek elemei nem a közel, távolabb és még távolabb, csupán az előtt és mögött kapcsolatában állnak. Mennyivel előtte és mennyivel mögötte: az nyitott kérdés. A művészettörténészek sokat írtak már arról a hatásról, amelyet a régi egyiptomiak egydimenziós rajzai gyakoroltak a szecessziós festészetre, s nyilván nem véletlen, hogy Deistler maga úgy tartja: stílusának kialakulásában egyéves (1980/81-es) egyiptomi tanulmányútja alapvető szerepet játszott. Végző soron azonban a szecesszióhoz Deistlernek semmivel sincsen több köze, mint Vasarely munkáihoz. Képeiről nem csupán a perspektíva hiányzik, hanem sok esetben az előtt-mögött viszony is, legalábbis a szecesszió óta hagyományossá vált értelemben. Ha például a kép valamely eleme (mondjuk a gyakran visszatérő sas-ábrázolás) előtt van a négyzetháló, akkor a sas nyilván a háló mögött van; ha a sas takarja a négyzethálót, akkor a sas

nyilván a háló előtt van; de hol van a sas akkor, amikor csak körvonala látszanak, s a körvonalakon kívül-belül ott a négyzetháló? Hiába keresnénk Deistler képein a Gustav Klimt-féle szecessziós dekorativitást is. Éppen ellenkezőleg, az ő munkáinak legfőbb jellemzője a puritánság, mely leginkább abból következik, hogy nem ismeri az ecsetet és a festéket, csupán a hétköznapok kommunikációs eszközét, a golyóstollat. Paletta helyett golyóstollakat használ, feketét, kéket, pirosat, zöldet, lilát, oranzsot. A beszínezett négyzetekből pedig, sok egyéb mellett, betűk is kirajzolódnak minden képen. A betűk szavakká állnak össze, a szavakból pedig a képek címei, melyek maguk is részei a látványnak. Hagyományos, különféle címaláírásokat hiába keresnénk; rájuk itt nincsen szükség. Az obermüllnerstrassei pincegaléria látogatója így egyszerre nézője és olvasója Deistler munkáinak; a vakolatlan falakon függő rajzokon mintha a hieroglifák óta egymástól elszakadt kétféle kommunikációs forma, a kép és az írás találkozna újra össze.

Bécs – Szeged

Szajbély Mihály